

recep Şentürk'ün *toplumsal hafıza-hadis rivayet ağı (610-1505)* kitabı üzerine

Peyman ÜNÜGÜR

Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi

İslam kültür ve geleneğinin en önde gelen taşıyıcısı İkonumunda bulunan hadis malzemesi, geçmişten günümüze kadar yapılmış birçok tahlil ve tenkid faaliyetinin konusu olmuştur. Bugün geldiğimiz noktada, hadis rivayetlerine bakışta bir takım yeni arayışların söz konusu olması kaçınılmazdır. Bu anlamda günümüz araştırmacısının rivayet malzemesinin tahliline yönelik olarak yürüteceği bir çalışmada, farklı disiplinlerin yöntemlerinden yararlanması bu yeni arayışların bir ayağını oluşturmaktadır. Recep Şentürk'ün, *Toplumsal Hafıza* adındaki çalışması da bu tarz disiplinler arası çalışmaların güzel ve – hadis özelinde düşünüldüğünde- az sayıdaki örneklerinden biridir. Nitekim önemine binâen daha önce de eserin tanıtıldığı yazılar kaleme alınmıştır.¹

Yazar Columbia Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirmiş olduğu doktora çalışmasının bir ürünü olan bu eserinde, hadis rivayetinin bel kemiğini oluşturan raviler ağını sosyolojik bir bakış açısıyla konu edinmiş, bunu yaparken de söylem ve eylemin, hem eş zamanlı hem de art zamanlı eksen üzerinde ele alınması gereken, ayrılmaz bir bütün olduğu fikrinden hareket etmiştir.

Çalışma, dokuz asırlık bir zaman diliminde yaşamış olan huffâz ve bunların rivayet ağı özelinde gerçekleştirilmiştir. Şentürk, huffâz özelinde yaptığı bu çalışmada cevabını aradığı soruyu şu şekilde ifade etmektedir: “Niçin bir söylem ağı içerisinde bazı sosyal eylemciler diğerlerinden daha fazla toplam veya bireysel otorite kazanmaktadırlar?” Dokuz asırlık bir süreç içerisinde ele alınan bu rivayet ağı, yazarn ifadesiyle, tarihte bu denli ince bir ayrıntıyla kaydedilmiş en uzun sosyal ağdır. (s. 15) İnceleme konusu yapılan bu ağ, dikey olarak oldukça geniş bir zaman dilimini kapsamasının yanı sıra, coğrafi olarak da İspanya’dan Çin’e kadar uzanan büyük bir alanı kapsamaktadır. (s. 17)

Sözlü rivayet geleneğinin zayıflaması, hafızaya olan ihtiyacın da buna paralel olarak azalmasına sebep olmuştur. Ancak bu tesbit, huffâzın rolünü yalnızca hadis malzemesini iyi bir şekilde ezberlemekle sınırlayan bir içerik arz etmektedir.

Çalışmada miladî 610-1505 yılları arasındaki, ‘tabaka’ olarak adlandırılan toplam 26 hadis rivayet ağına yer verilmiştir. Bir önceki tabakada yer alan huffâz sonraki tabakada yer alan huffâzın hocaları iken, kendinden önceki tabakada yer alan huffâzın ise talebeleri konumundadır. Her tabakadaki huffâz sayısının, hicrî dördüncü asra denk gelen 11. tabakaya kadar genişlediği, bu tabakadan sonra ise, zaman zaman yaşanan sert düşüşlerle, her tabakadaki huffâz sayısının –en son tabakada yalnızca bir kişi kalmak üzere- azalma eğilimi içerisine girdiği istatistiksel olarak ortaya konulmuştur. (s. 17) Yazar huffâz sayısındaki bu düşüşü çeşitli şekillerde açıklamaktadır. Bu noktada öncelikle, rivayet faaliyetinin ilk dönemlerde egemen olan şifâhî/sözlü şeklinin yerini zaman içerisinde yazılı olana terk etmesinin bu azalmaya yönelik etkisinden söz etmektedir. Sözlü rivayet geleneğinin zayıflaması, hafızaya olan ihtiyacın da buna paralel olarak azalmasına sebep olmuştur. (s. 25-26) Ancak bu tesbit, huffâzın rolünü yalnızca hadis malzemesini iyi bir şekilde ezberlemekle sınırlayan bir içerik arz etmektedir. Ayrıca hadis müellefatının ilk dönem kaynaklarına yönelik olarak yapılan çalışmalar, ilk dönemlerden itibaren, şifâhî nakille birlikte hadis rivayetinde başvurulan bir yazılı malzemenin varlığını gözler önüne sermektedir.

Huffâz sayısındaki düşüşün bir diğer sebebi olarak, Kütüb-i Sitte’nin temel başvuru kaynakları olarak otoritesini kazanması gösterilmektedir.(s.26) Hicrî üçüncü yüzyılın sonlarında telifi tamamlanan Kütüb-i Sitte’nin, ilerleyen asırlarda otoritesini kazanmaya başlaması, tabakalardaki huffâz sayısının dördüncü yüzyıldan itibaren azalması noktasında, oldukça makul bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazarın huffâz tabakaları noktasında yapmış olduğu bir başka önemli tesbit de, tabakalar arasındaki dikey bağın, yatay bağla kıyaslanamayacak ölçüde kuvvetli olmasıdır. Yani bir tabaka üyeleri, kendi içinde çok zayıf bir şekilde bağlı iken, geçmiş ve gelecek tabakalara sıkıca bağlı bir vaziyet arz etmektedir. Yazara göre bu durum, tabakalardaki ravilerin âli isnada ulaşmaya yönelik gayretlerinden kaynaklanmaktadır.(s. 57) Bilindiği gibi âli isnad, mümkün olan en az vasıtayla, bir rivayetin Hz. Peygambere ulaştırıldığı isnaddir. Bir rivayetin vasıtalarının azalması onun muteberiyetini arttırdığından, huffâz mümkün olduğunca kendi tabakalarındaki ravilerle rivayet alışverişinde bulunmaktan kaçınmışlardır. Bu aslında günlük hayatımızda da başvurduğumuz bir yöntemdir. Zira bizler, eğer mümkünse, bir haberi ikincil kaynaktan değil, birincil kaynaktan aktarmayı tercih ederiz.(s. 20-21)

“Bir anlatı ve bir ağ eş-zamanlı olarak ortaya çıkarlar. Bir müddet sonra bunların etkileşiminden bir üst-anlatı gelişir.”(s.28) Yazar Birinci Bölümde, rivayet sisteminin sözel ve sosyal yapısının bir arada nasıl oluştuğunu, geliştiğini ve bir müddet sonra birtakım üst-anlatı/rivayet türlerinin kendileri aracılığıyla nasıl ortaya çıktığını anlatmakta ve bu üst-rivayet çeşitleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu anlamda Hz. Peygamber’in kendi sözlerinin gelecek asırlara nakledilmesine yönelik ifadelerinin, dönüşlü anlatımın ortaya çıkmasındaki rolüne değinilmiş, sahabenin onun bu yöndeki direktifine uyarak onun söz ve fiillerini bunlardan haberdar olmayanlara nakletmek için büyük bir dikkatle aynen muhafaza ettikleri ifade edilmiştir. (s. 44) Burada, sahabenin sahip olduğu farklı niteliklerin her zaman, ifade edildiği şekilde ‘aynen muhafaza’ya ne ölçüde izin vereceği de bir tartışma konusudur.²

Yazar üst-rivayetin, rivayetin sosyal yapısının gelişmesine paralel olarak ortaya çıktığını ve bir anlamda ravilerin kendilerini inceleme çabalarını yansıtan bir

yapıya sahip olduğunu ifade eder. Bu anlamda hadisin üst-rivayetleri Hadis Metodolojisi, İslam Hukuk Metodolojisi, hadis külliyatı şerhleri ve hadis ricaline yönelik eserlerdir.(s. 54-55) Bunlardan özellikle Hadis Metodolojisine büyük bir yer ayrılan eserde, hadis kritiğinde kullanılan yöntemler, yer verilen yedi kriter üzerinden ele alınmaktadır.

'Sözel ve Sosyal Yapılar Arasındaki Kesintisiz Sinerji' adı verilen ikinci bölümde yazar amacının bu ikisi arasındaki karşılıklı ilişkileri tam olarak açıklamak olduğunu ifade eder. (s. 83) Bunu yaparken o, *anlatının yapısı* ve *sosyal ilişkileri* birbirinden bağımsız olarak ele alan hakim anlayışa karşı olan itirazlarını da dile getirmektedir. Bu bölümde yazar ayrıca anlatı ve sosyal yapıyı birbirinden ayıran ve bu ikisini birlikte ele alan çeşitli yaklaşımlara yer vermektedir.

Yazar "Ağlar İçerisindeki Rivayet" tabirini uygun gördüğü üçüncü bölümde, ikinci bölümdeki kuramsal tartışmanın pratikteki örneklerini okuyucuya sunmaktadır. Bu anlamda o *anlatının her nesilde nasıl art-zamanlı bağlar ürettiğini*, biyografi tarzı eserler üzerinde yaptığı detaylı incelemeler ile ortaya koymaya çalışmaktadır. Biyografi tarzındaki eserleri dört kategoriye ayırır. Birinci kategori *tek bir rivayetin tek zinciridir*. İkincisi rical kitaplarında yer alan bir ravinin *ağ-otobiyografilerini* içeren çalışmalar, üçüncüsü ise belli bir şehrin alimlerini içeren *şehir tarihleridir*. Dördüncü ve en geniş kategori ise genel biyografi eserleridir. (s. 110) Devamında bu türler hakkında bilgiler verilir. Esere veri sağlayan başlıca iki çalışma Zehebi'nin (v. 784/1348) *Tezkiretu'l-Huffâz*'ı, ikincisi Suyûti'nin (v. 911/1505) *Tabakâtu'l-Huffâz*'ıdır.

Yazar raviler hakkında veri toplarken karşılaştığı birtakım zorluklardan ve bunları aşmak için başvurduğu tekniklerden bahseder. Bunlardan biri aynı adı taşıyan birçok ravinin bulunmasıdır. Böyle bir durumda yapılan şeyin öncelikle onların atalarına bakmak, bunun çözüm olmadığı durumlarda ravinin mensup olduğu bölgeyi ve kabileyi tesbit etmek, bu da işe yaramazsa doğum ve ölüm tarihlerini gözden geçirmek olduğu belirtilmiştir. (s. 134)

Yapıların art-zamanlı olarak ele alınmasının önemine daha kitabının başında değinen yazar dördüncü bölümde sosyal yapıların art-zamanlı olarak incelenmesinin, onların anlaşılmasındaki önemli rolünün hala tam olarak fark edilmediğinden ve sosyal yapılar üzerine yapılan çalışmalarda metodolojik problemler-

den bahsetmektedir. Bu anlamda onun çokça atıfta bulunduğu isim, Saussure'dir. Bu bölümde ayrıca *tabaka* kavramının art-zamanlı sosyal yapılaşmanın güzel bir örneği olarak, çeşitli yönleriyle ve ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görürüz.

Genel olarak tabaka kavramıyla ilgili verilen ayrıntılı bilgilerin ardından takip eden bölümde, 26 tabakada incelenmiş olan huffâz tabakasından sağlanan verilerle yapılan birtakım tesbitler ve sayısal analizler yer almaktadır. Örneğin, niçin ağlaşma düzeyi zaman içerisinde değişir sorusuna cevap aranırken, bunda zaman içerisinde söz konusu olmuş savaş, toplumsal kaos gibi birtakım sosyal olguların muhtemel etkileri nazara verilmektedir.(s. 177) Giriş bölümünde değinilen tabakalar arası dikey bağın yatay bağa olan üstünlüğü meselesi bu kez huffâzın otoritesi bağlamında ele alınır. Buna göre ilmî itibarın asıl belirleyicisi, önceki ve sonraki nesillerle olan art-zamanlı ilişkilerdir. Yani huffâz, kendi toplulukları

Hatta öyle ki yazar her hafızın aynı zamanda bir fakih olduğunu ifade eder. Ancak o bu iddiasını somut delillere değil, bu noktada söylenmiş bazı sözlerden yola çıkarak, birtakım ön kabullere dayandırıyor gibi görünmektedir.

içerisindeki bireylerle olan sıkı ilişkilere sahip oldukları için değil, paradoksal bir biçimde, onlarla mümkün olduğu kadar zayıf bağlara sahip oldukları için bu otoriteyi kazanmaktadırlar. (s. 193-194) Huffâz tabakası bağlamında yapılan bu analizlerin bizi yeniden aynı sonuca götürdüğü belirtilmektedir: bir taraftan dolaylı anlatım ve rivayet bir sosyal ağı üretirken, diğer yandan rivayetin hayatta kalması sosyal ağın varlığı ve dayanıklılığına bağlıdır. (s. 195)

Hadis rivayetleri İslam medeniyetindeki hemen her ilmî alana nüfuz etmiş, bunun bir sonucu olarak rivayetlerin en muteber taşıyıcıları konumundaki huffâz, rivayetlerin sirayet ettikleri bu alanlarda da çeşitli saiklerle boy göstermeye başlamışlardır. Altıncı bölümde disiplinler arası etkileşimlere değinen yazar, bu alanlardan kıraat, fıkıh, felsefe, tarih ve tasavvufa yer vermektedir.. Bunlar arasında, hadisle en çok ortak noktaya sahip olan alan hiç şüphesiz fıkıhtır. (s. 212) Hatta öyle ki yazar her hafızın aynı zamanda bir

fakih olduğunu ifade eder. Ancak o bu iddiasını somut delillere değil, bu noktada söylenmiş bazı sözlerden yola çıkarak, birtakım ön kabullere dayandırıyor gibi görünmektedir. Huffâz'ın fıkıh ile ilişkisi noktasında gördüğümüz bu ön kabulden farklı olarak, diğer alanlar için sayısal verilerden yararlanılmaktadır. Bu verilere göre 70 hafızın Kur'an kâfîleri ağıyla, 64'ünün tarihçiler ağıyla, 14'ünün filozoflar ağıyla, 16'sının ise sûfiler ağı ile irtibatı söz konusudur. Peki, bir alandaki aydınları diğer alanlara olan bu ilgisinin sebebi nedir? Yazar bunu, aydınların otoritesini pekiştirme isteğine bağlamaktadır. Başka alanlara olan bu ilgi kişinin başka söylem ağındaki yerli otoritelere bağımlılığını azaltırken, sahip olduğu talebe sayısını da arttıracaktır. Çünkü bu durum, farklı alanlara ilgisi olan bu hocanın, ilgili olduğu bu alanlardan da talebeler edinmesini sağlayacaktır. (s. 222, 224)

Geçmiş ile böylesine kopmaz bağlar ile bağlı olmak, yenilikler ve keşiflerin ortaya çıkması önünde bir engel teşkil etmez mi?

Kendine özgü ritüelleri içeren bir hoca-talebe ilişkisinin, her medeniyet için bilgiyi aktarmanın en iyi yolu olduğu iddiası, yedinci bölümün başlıca konusunu teşkil etmektedir. Bu durum İslam toplumunda da, sahabî olmanın ancak Hz. Peygamber ile karşılaşmış olmak suretiyle gerçekleşebileceğinin kabulüyle daha en başında ortaya çıkmış ve zamanla bir gelenek halini almıştır. (s. 233) Ancak burada akla şöyle bir soru gelebilmektedir: Geçmiş ile böylesine kopmaz bağlar ile bağlı olmak, yenilikler ve keşiflerin ortaya çıkması önünde bir engel teşkil etmez mi? Yazar bu soruya cevap vermek için bir Latin atasözüne başvurmakta ve bu endişelerin yersiz olduğunu savunmaktadır: "Devlerin omzundaki cüceler, daha ileriye görürler." (s. 234) *Ustalar ile çıraklar* arasındaki ilişkiye de değinilen bölümde, huffâz için düşünüldüğünde bunun tam bir itaat ilişkisi olmadığı gibi, bir isyan ilişkisi de olmadığı belirtilir. İslam tarihinde büyük hocalara karşı büyük talebeler tarafından yapılan birçok muhalefet örneğine rastlamak mümkündür. (s. 237)

Sonuç bölümünde yazar, kendi çalışması ile aynı paralelde yapılmış üç modern çalışmaya yer vermekte ve bunların kendi çalışmasında huffâz bağlamında ortaya koyduğu tezler için birer kanıt niteliğinde oldu-

ğunu ifade etmektedir. Bunlardan Mullins çalışmasında itibarlı sosyal bilimciler ağı üzerine veri toplarken, Zuckerman Nobel Ödülü kazananların ağı hakkında verileri bir araya getirmiştir. Collins ise çalışmasında dünya medeniyetlerindeki en itibarlı filozoflar ağını esas almıştır. (s. 269) Art-zamanlı analizin önemine bir kez daha vurgu yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

Kitabın öncelikle İngilizce yayımlanmış olması onu, Türk araştırmacılar tarafından yapılmış olan çalışmalar arasında ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır. Kanaatimizce eser, disiplinler arası üst-anlatıların oluşması bağlamında atılmış güzel bir adım olarak kabul edilebilir. ■

dipnotlar

- ¹ Bünyamin Erul, "Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı 610-1505", *İslam Araştırmaları*, s. 12 (2004), s. 143-150; Bekir Kuzudişli, "Toplumsal Hafıza Hadis Rivayet Ağı (610-1505)", II, 1 (2004), s. 209-214.
- ² Sahabenin Zabt, hafıza, kavrayış ve muhakame güçlerindeki, mizaç, zevk ve karakterlerindeki, sohbet süresi ile yaşlarındaki, dil, kültür, çevre ve menşe'lerindeki farklılıkları, onların sünneti anlama ve nakletmelerinde ciddi farklılıklara yol açabilmiştir. (Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, T.D.V. yayınları, Ankara, 2007, s. 446.)